

УДК 800. 873 : 930.2 (477.7)

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВЖИТКУ

Христич І.А., пошукач

Запорізький державний університет

Вивчення джерельних матеріалів минулого, що сприяє відродженню історичної пам'яті українського народу, особливо активізувалося в останні десятиліття. У цій галузі зроблено вже чимало, особливо мовознавцями. Описано й проаналізовано, зокрема в діяхронічному плані, різні тематичні групи української лексики: назви спорідненостей і свояцтва (Бурячок А.А. Назви спорідненостей і свояцтва в українській мові. – К., 1961), метрологічну лексику (Винник В.О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. – К., 1966), назви одягу, уборів (Войтів Г.В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. – Львів, 1995), назви кольорів (Чікало М.І. Назви кольорів у пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. – Львів, 1994), назви осіб (Кровицька О.В. Семантична та словотворча характеристика назв осіб у пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. – Львів, 1995).

Господарська ж лексика української мови, у тому числі й козацького вжитку, на сьогодні ще недостатньо вивчена. Залишається багато нез'ясованих питань, пов'язаних з історією її становлення і розвитку, а також складання її як окремої підсистеми.

Цей прошарок лексики запорозького козацького вжитку не тільки не була об'єктом спеціального дослідження, але й самі джерела, в яких засвідчена ця лексика, ніколи не залучалися до лінгвістичного аналізу.

Джерела, як і об'єкт дослідження, специфічні. Через трагічну долю козацтва до нас дійшло їх дуже мало. Значна кількість документів періоду козацтва, особливо раннього, або зовсім знищена, або розпорошена по архівах Росії, Польщі, Туреччини, Швеції та інших країн.

Найповніше збереглися документи Нової Запорозької Січі. Відсутність достатньої кількості матеріалів ранішого походження стала причиною того, що документи Архіву Коша Нової Запорозької Січі є основним джерелом нашого дослідження. Багатий фактичний матеріал засвідчений також у документах канцелярії Богдана Хмельницького, ділової документації Гетьманщини, козацьких літописах, фольклорних матеріалах. При вивченні господарської лексики запорозького козацького вжитку в допомозі стануть і праці істориків та етнографів Д.Яворницького, Я.Новицького, А.Скальковського, М.Слабченка, О.Андрієвського.

Як уже було зазначено, Архів Коша Нової Запорозької Січі є основним джерелом цього дослідження. Його документи віддзеркалюють багатогранну історію Запорозької Січі, українського козацтва за період 1713-1775 рр. з усіма її складнощами і суперечностями. Саме документи Архіву Коша переконливо свідчать, що Запорозька Січ була осередком державності українського народу, яка будувалася на демократичних засадах. Це виявлялося в організації Війська Запорозького, адміністративно-політичному устрої, соціально-економічних стосунках, судочинстві, господарюванні, побуті, духовній культурі козацтва.

Першу спробу публікації Архіву Коша було зроблено наприкінці 20-х - на початку 30-х років XX ст. Археографічною комісією Центрального архівного управління України. Однак здійснення цього задуму обмежалося лише випуском анотованого опису Архіву Коша [1]. 1994 року побачило світ друге, доповнене і виправлене видання опису Архіву Коша Нової Запорозької Січі [2]. У цьому виданні було збережено попередню структуру опису: вступ, передмова, опис справ, допоміжний довідковий апарат (словник і покажчик), хоча розширилися рамки (було залучено справи раннього та пізнішого періодів).

Об'єктами нашого дослідження стали справи Архіву Коша Запорозької Січі, в яких ідеться про економічний устрій, про господарську діяльність запорозького козацтва. Наприклад, у справі “Дѣло о взятой зъ постороннихъ людей за Perezimovlyu в запорожскихъ дачахъ скота десятині. 1774 году. № 443” мова йде про таку ланку господарювання козаків, як скотарство. У документі № 282 “Справа про постачання головнокомандуючого Другою армією кн. В.М.Долгорукова рибою, дичиною тощо”, а також у документі № 23 “О паланках, перевозах и рыбной ловле на реке Бугу” говориться про рибальство та

мисливство запорозьких козаків. Отже, Архів Коша Запорозької Січі містить справи, які зафіксували господарську лексику.

Запорозька Січ завжди цікавила істориків та етнографів. Одним із перших архівні матеріали з історії Запорозької Січі опрацював відомий історик, етнограф та публіцист А.О.Скальковський. Він, по суті, врятував від повного зникнення неоціненні документи, свідчення колишніх запорожців. У першій частині своєї праці “Історія Нової Січі...” [3] автор велику увагу приділив походженню козацтва, формуванню Запорозького низового війська, подав цікаві подробиці про його склад, управління, церковний устрій, громадське й домашнє господарство, торгівлю, звичаї. А.О.Скальковський до найменших дрібниць описав сільське господарство (землеробство, скотарство), рибальство, полювання, бджолярство, садівництво та огородинство. У кінці праці автор наводить кілька прикладів з Архіву Коша Нової Запорозької Січі (справи датовані 1762-1774 р.р.), в яких є розпорядження Коша стосовно збереження лісів, байраків, плавнів і садів, а також розведення плодкових дерев та городів [3,150-154].

Праця “Історія Запорозьких козаків” Д.І.Яворницького є найбільш повним дослідженням, що охоплює період 1471-1734 рр. Автор на багатому документальному матеріалі в популярній формі всебічно висвітлює життя запорозького козацтва. Фундаментальна “Історія запорозьких козаків” у трьох томах стала підсумком багаторічної дослідницької роботи вченого. Для її створення Д.І.Яворницький використав такі фундаментальні видання, як “Архив Юго-Западной России”, “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России”, “Памятники, изданные временной комиссией”, власні фольклорно-етнографічні збірники, численні публікації окремих пам'яток і документів. Велику увагу історик приділив спогадам нащадка запорожців Микити Коржа. Особливою пошаною автора користуються літописи й хроніки - давньоруські, козацькі, польські.

У першому томі “Історії запорозьких козаків” Д.І.Яворницького чільне місце займає розділ, в якому автор описує господарювання, промисли козаків, а саме: хліборобство, скотарство, рибальство, мисливство, городництво й садівництво [4, 281-291]. Автор, роблячи опис усіх ланок господарювання запорозького козацтва, дає нам багатий фактичний матеріал саме для дослідження господарської лексики.

У роботі М.Слабченка “Соціально-правова організація Січі Запорозької” зазначено, що соціально-правова організація Січі ґрунтувалася на певній економічній базі. Автор указує, що, хоча земля запорозька й була багата та родюча, але землеробство на ній було нерозвиненою галуззю господарювання: “Січовики, до 1734 р. принаймні, або зовсім не хліборобили, або дуже рідко. Та й яка рація була хліборобити, коли природні блага, без зайвої витрати енергії, давали більш, ніж важка хліборобська праця!” [5,316]. М.Слабченко говорить, що найпоширенішим промислом запорозьких козаків було рибальство. Автор детально описує процес приготування вяленої риби: “Так, один з козаків зчищав луску з риби, другий потрошив, третій пластував, четвертий карбував по боках і кидав дальшому козакові в купу для соління” [5, 318]. Окрім рибальства, розповсюдженим промислом серед козаків було полювання на дикого звіра та птахів, а також скотарство.

Важливе значення при дослідженні господарської лексики запорозького козацького вжитку має фольклорно-етнографічний матеріал 19- поч. 20 ст. У першу чергу це спогади сучасників або нащадків запорозьких козаків. Найбільш відомим є “Устное повѣствованіе, бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уѣзда, селенія Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа”. Саме в спогадах старого козака Коржа зафіксована господарська лексика тогочасного запорозького вжитку : “Съчевые казаки занимались по обычаю и звѣриною охотою, рыбною ловлею; ибо въ великомъ лузѣ по причинѣ непроходимаго и густаго лѣса и сильныхъ камышей около озеръ и лимановъ водилось великое множество дикихъ звѣрей, якъ-то: оленей, козъ, свиней и лисиць, а по степахъ такъ-же было премного волковъ, зайцевъ и бабаконъ... А также и рыбные ловли у нихъ были чрезвычайная...” [6, 38].

Значна кількість фактичного матеріалу зафіксована в збірці Я.П.Новицького “Народна память о Запорожѣ. Преданія и рассказы, собранные въ Екатеринославщинѣ. 1875-1905г.” Матеріал був зібраний протягом 1875-1905 років на території теперішніх Дніпропетровської та Запорізької областей. Оповідачі – мудрі діди, покоління яких найближче стояло до доби запорозького козацтва. У спогадах старих людей виразно вимальовується картина господарювання козаків на Січі: “Почти каждый казакъ былъ охотникъ и рыбаць вмѣстѣ, но рыбная ловля составляла главный промыселъ тогдашняго населенія” [7,88]; “...занимаясь рыбной ловлей, охотой, пчеловодствомъ и скотоводствомъ, нагуливая, по преимуществу, хорошихъ верховыхъ лошадей” [7,22].

Відрядно, що документи Архіву Коша Нової Запорозької Січі, які були занедбані і раніше ніколи не видавалися, зараз плануються до видання у 40 томах. У грудні 1999 року побачив світ перший том - “Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775”, до якого ввійшли перші 9 справ.

Підготовлено до друку й другий том, триває робота над третім. Це дає можливість науковцям найбільш повно дослідити історію запорозького козацтва.

Звичайно, не всі джерела ми можемо охопити при вивченні господарської лексики запорозького козацького вжитку, бо, як уже було зазначено, багато документів тієї доби були знищені або зараз розпорошені по всьому світові. У подальшій роботі передбачається аналіз і розгляд господарської лексики запорозького козацького вжитку в плані порівняння її з відповідною лексикою сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Запорізької Січі: Опис матеріалів. – К; 1931.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ 1713-1776. – К.: Наукова думка. – 1994.- 232с.
3. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ: Січ. – 1994. – С. 142-155.
4. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків : У 3 т. – Львів: Світ, - 1990. – Т.1. – С. 281-291.
5. Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької // Праці комісії для виучивання історії західно-руського та українського права. – К., 1927. – вип. III. - С. 203-340.
6. Устное повѣствованіе, бывшаго запорожца, жителя Екатеринославской губерніи и уѣзда, селенія Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа, - Одесса. – 1842.
7. Новицький Я.П. Народная память о Запорожѣ. Преданія и рассказы, собранные въ Екатеринославщинѣ 1875-1905 г. – Екатеринославъ. - 1911.

